

його гробівець. Подано короткі біографи сучасних очільників міського осередку ОУП – Мирослава Сидора, Михайла Пульковського та ін. Відзначено книговидавничі доробки Олександра Колянчука (досліджує діяльність еміграції УНР в міжвоєнній Польщі), Володимира Пилиповича (упорядника низки документальних видань про культурно-освітнє життя Перемишля XIX–XX ст.).

І, насамкінець, відзначимо, що рецензована книга добре ілюстрована, містить іменний і гео-

графічний покажчики. Вона стане в нагоді всім, хто цікавиться новітньою історією Надсяння, Лемківщини, Холмщини і Підляшшя, особливо ж нащадкам переселенців, яких так багато не лише на заході, але й центрі, сході й півдні нашої держави. Сподіваємося також, що українські краєзнавці з Польщі, Канади, США, Аргентині, Австралії та інших країн подарують своїм землякам ще не одну книгу про свою малу та велику Батьківщину.

Олександр Гончаров (м. Київ)

МАЛОПРИМІТНА, АЛЕ ВАЖЛИВА ЛАНКА ДЕРЖАВНОГО МЕХАНІЗМУ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ

Рец. на кн.: Устименко В.Є. Обов'язок. Звитяга. Честь : 3 історії Урядового військово-кур'єрського зв'язку та Служби дипломатичних кур'єрів України. – К. : Етнос, 2011. – 528 с.: іл.

Об'ємне, понад півтисячі сторінок, видання, приємного блакитного кольору палітурка, облямована по периметру золотистим орнаментом, посередині великими буквами заголовок: “ОБОВ'ЯЗОК ЗВИТЯГА ЧЕСТЬ”. Обкладинка небесного кольору, звісно, не випадкова. Вона, як і емблема на ній (зображення військового горна) з двома стрілами блискавки, спрямованими врізнобіч і доверху з літерами ФС), символізують приналежність Фельд'єгерської служби до військового зв'язку. Вдало дібраний епіграф з народного епосу: “Зв'язок – мов повітря. Коли є, його не помічають, коли немає – задихаються”.

Книгу видано до 20-ї річниці незалежності України та 20-ї річниці утворення Державної фельд'єгерської служби і Служби дипломатичних кур'єрів України. Автор праці – Василь Євдокимович Устименко, генерал-майор внутрішньої служби України, державний службовець 2-го рангу, котрий створив і очолював Урядовий військово-кур'єрський зв'язок та Службу дипломатичних кур'єрів незалежної України, став першим у державі Україна дипкур'єром. Автор присвятив свою книгу фельд'єгерям і дипкур'єрам України різних років, епох і формацій. Ці служби малопомітні, майже невідомі для широкого загалу, і, як зазначив у “Слові до читача” академік НАН України, Герой України Петро Тронько, “здається, діяльність цих структур мало відома навіть широкому загалу користувачів їх послуг”.

Разом з тим, вони є важливими ланками державного механізму виконавчої влади. В Україні багатовікова історія урядового кур'єрського зв'язку з об'єктивних та суб'єктивних причин практично не вивчалась науковцями, ще й досі залишається поза їх увагою. Тому вихід у світ видання, присвяченого цим службам, є, безперечно, важливим внеском у вивчення історії вітчизняного державотворення, особливо з огляду на те, що Україна тривалий час знаходилася у складі інших держав і не мала своїх окремих органів державної влади. Не розкриваючи оперативних службових таємниць, автор праці спробував відгорнути для читача завісу таємності в діяльності цих структур.

Звертає на себе увагу передусім те, що автор намагався простежити розвиток військово-кур'єрської служби від її витоків у свій давнині до сьогодення. Військово-кур'єрський зв'язок є, безперечно, одним із найдавніших видів та засобів зв'язку і однією з найдавніших ланок в структурі державного механізму виконавчої влади. Автор наводить численні приклади з давньої літописної спадщини, Святого Письма, стародавніх билин, де можна віднайти прообраз посланника, кур'єра. Дійсно, світова історія може дати багато подібних прикладів. Окрім наведених автором, можна згадати яскравий приклад з історії Давньої Греції, коли воїн-гонимець, посланий сповістити про перемогу греків під проводом

полководця Мільтіада над персами у 490 р. до н.е., подолавши відстань від поселення Марафон до Афін (42 км 195 м) й доставивши важливу звістку, впав бездиханним. Зараз маємо марафонську дистанцію на Олімпійських іграх, як своєрідний пам'ятник звитязному воїну, гінцю, посланцю.

Давнє коріння, що сягає глибин княжої Київської Русі, Галицько-Волинської держави, Запорозької Січі, Гетьманату, має й український фельд'єгерський зв'язок та дипломатично-кур'єрська служба. Про це йдеться у першому розділі книги: "Вісники, вістові, посланці, гінці князів Київської Русі". Автор подає цікаві відомості, які стосуються давньоруських часів, Козацько-гетьманської держави. Викладаючи матеріал, автор будує структуру розділу керуючись характером джерел, від чого дещо порушується хронологія подій. На наш погляд, можна було б більш чітко викласти матеріал цього розділу хронологічно, виокремивши в окремий розділ матеріал про Козацько-гетьманську державу, або ж, принаймні, об'єднавши ці два важливі періоди української державності, відобразити це відповідним чином у назві розділу. Тим паче, що автор подає чимало матеріалу, який стосується козацько-гетьманських часів [с.35]. Наведені численні епізоди використання Б. Хмельницьким, І. Мазепою та іншими гетьманами служби посланців, послів, кур'єрів сприяють всебічному розкриттю тогочасної історії Української держави, як, до речі, і історії урядової кур'єрської служби з багатьма її гранями і непередбачуваністю [с.37].

Далі автор послідовно розкриває створення в грудні 1796 р. в Росії на державному рівні спеціальної військової частини для забезпечення військово-кур'єрського зв'язку – Фельд'єгерського корпусу, звертаючи увагу й на діяльність представників цього корпусу на території України, яка була інкорпорована до складу Російської імперії. Автор простежує понад двохсотлітню історію існування в правовому полі на державному рівні фельд'єгерського зв'язку, його багаторазову реорганізацію, удосконалення форм і методів діяльності.

Знайомлячись з історією служби, довідуємось якою непростою й небезпечною була робота її особового складу, особливо в кризові часи історії, що супроводжувалися численними катаклізмами. Тяжким випробуванням для фельд'єгерів були перші десятиліття ХХ ст., коли на теренах Російської імперії, а згодом і Союзу РСР точилися війни і революції, діяли різного роду формування, у т.ч. й бандитські, котрих вабили таєм-

ні документи та державні цінності, що мали бути доставлені фельдзв'язківцями за призначенням. Автор наводить чимало прикладів, коли під час розбійних нападів фельд'єгері відважно захищали довірені їм державні відправлення ціною власного здоров'я, а нерідко й життя. Завдяки високій бойовій і фізичній підготовці вони в основному виходили переможцями в боротьбі зі злочинцями.

Не менш небезпечною була й робота дипломатичних кур'єрів. Не залишиться байдужим читач прочитавши сторінки про діяльність перших радянських дипкур'єрів, про трагічні випадки, як широко відомі завдяки відображенню цих подій у літературних творах (наприклад, вбивство Т. Нетте), так і невідомі для широкого загалу, які автор наводить з документів.

Мужність і героїзм проявили бійці-фельд'єгері в роки Великої вітчизняної війни, за що були нагороджені орденами і медалями. Значна частина фельд'єгерського складу загинула під час виконання завдань, багато службовців померло від ран і хвороб, пропало безвісти, потрапило в полон, до концтаборів. Проте більшість із тих, котрі залишилися живими, після закінчення війни та звільнення окупованих територій продовжили справу, якій присвятили своє життя [с.153 – 155].

Дуже важкими для народу були повоєнні роки відродження країни з руїн. Нелегкими вони були і для службовців фельд'єгерського зв'язку. Вирішення питань відбудовного періоду вимагало від нечисленних фельд'єгерських відділень та груп максимальної самовіддачі у справі облаштування служби, виконання важливих державних завдань. Розповідаючи про плідну діяльність підрозділів фельдзв'язку УРСР у цей період, автор наводить випадки й прикрих випадків, які іноді траплялися у роботі фельд'єгерів, навіть таких серйозних, як випадок із викраденням портфеля з цілком таємними документами.

Та й пізніше, у мирні радянські часи, робота фельдзв'язківця не була легкою. У співробітників фельд'єгерської служби, особливо фельд'єгерів та експедиторів, на яких лягало велике навантаження під час виконання службових обов'язків, заробітна плата визначалася мізерними посадовими окладами. Дещо поліпшувала ситуацію поширена в країні практика надання працівникам за зразкове виконання службових обов'язків певних грошових надбавок [с.207]. Багатьох фельдзв'язківців різних поколінь доля все життя кидала по гарнізонах, містах, республіках. Їхні сім'ї десятки років жили "на валізах" і не ремству-

вали. Проте вони, як підкреслює автор, залишилися вірними присязі, своєму обов'язку, берегли честь солдата, фельд'єгеря [с.333]. З особливою повагою до кур'єрів читаємо розповідь про виконання ними службових завдань чорнобильськими маршрутами у 1986-му і наступних роках.

Автор зазначає, що велика кількість фельдзв'язківців пройшла фельд'єгерську службу в Україні на всіх її історичних етапах. У кожного своя доля – героїчна і тяжка, звияжна і малопомітна, всяка, але легкої не було [с.347]. Це зауваження цілком стосується й фельдзв'язківців нинішньої Державної фельд'єгерської служби України при Державному комітеті України зі зв'язку, яка була створена 25 грудня 1991 року постановою Кабінету міністрів незалежної української держави. Виконуючи службові обов'язки, сержанти, офіцери фельдзв'язку кожен третю добу свого життя не бувають у сім'ї, працюють у душливій кімнаті, де ніколи не відкриваються вікна, перебувають у потязі, літаку чи автомобілі, де схилити голову, подрімати не дозволяють їм посадові інструкції. Мабуть, ще більша відповідальність лежить на працівниках створеної у 1992 році в структурі Держфельдслужби Служби дипломатичних кур'єрів України, яка діє від імені Міністерства закордонних справ України.

З цікавістю ознайомиться читач з документальними матеріалами про виконання кур'єрами особливих обов'язків як на теренах своєї країни, так і в зарубіжних державах під час доставки дипломатичної пошти до представницьких установ України. Автор книги став першим у державі Україна дипломатичним кур'єром, прокладав перші дипкур'єрські маршрути до європейських країн, за океан (до США й Канади) та на Близький Схід і з гордістю про це розповідає. Прокладаючи нові й нові дипмаршрути, колектив служби набував досвіду, розв'язував низку службових проблемних питань, що повсякчас виникали. З розширенням сфери діяльності зовнішньополітичного відомства країни, посилювались вимоги й до Служби дипломатичних кур'єрів. Удосконалювалася практична робота з відбору кандидатів на заміщення посад дипломатичних кур'єрів. Підвищувався рівень вимог до кандидатів, а саме – належний стан здоров'я, володіння кількома іноземними мовами, бездоганна репутація.

Автор обґрунтовує слушні пропозиції щодо подальшого розвитку в Україні Військово-кур'єрського зв'язку і Служби дипломатичних кур'єрів як важливих структурних органів виконавчої вла-

ди держави. Зокрема, вказує на те, що визріла необхідність ініціювати перед відповідними органами влади започаткування підготовки кадрів дипломатичних кур'єрів [с.494]. Питання діяльності дипломатичних кур'єрів могли б стати темою наукових досліджень учених Дипломатичної академії України при МЗС України і практичних співробітників відомства. Автор переконаний у тому, що, зібравши спогади першої хвилі дипломатичних кур'єрів 1990-х рр., можна було б створити книгу-підручник для молодих дипломатів і, зокрема, дипкур'єрів.

Передбачаємо, що у читача може виникнути запитання: яке відношення має рецензована праця до краєзнавства, крім того, що вона видана під грифом Національної спілки краєзнавців України? З цього приводу зазначимо, що тематично книгу цілком можна віднести й до краєзнавчих праць. Історія трудових колективів, у даному разі військового відомства, традиційно є одним із напрямків історичного краєзнавства. До того ж, автор висвітлює діяльність не лише центральних управлінських структур фельд'єгерської служби на різних історичних етапах, а й її регіональних відділів і відділень, використовуючи різноманітні джерела. Цій тематиці в регіональних працях навряд чи надається належна увага, якщо надається взагалі, в силу специфіки діяльності даних структур і, відповідно, специфіки джерел, які далеко не завжди доступні краєзнавцю. Тому багато аспектів дослідження можуть бути використані при написанні праць регіонального характеру, що, безперечно, буде сприяти більш глибокому і об'єктивному висвітленню історії регіонів.

Однією з важливих особливостей краєзнавства є те, що воно ближче, ніж інші науки, до суб'єкта історичного процесу – людини. Відповідно в краєзнавчих працях є більша можливість показати діяльність не лише видатних осіб, а й простих людей, котрі своєю щоденною малопомітною працею, по суті, й творять історію. Саме цим вирізняється й рецензована праця. На сторінках книги увічнено імена кур'єрів, приклади їх звияжної службової діяльності залишаються в історичній пам'яті. Не випадково назва одного із підрозділів книги: "Люди – безцінний скарб". Автор намагався сказати про всіх – і про керівників, і про офіцерів, і про фінансистів, про водіїв – про кожного добре слово. Хоча, звісно, як і в будь-якому колективі, люди були різні – досвідчені і молоді, бездоганні і децю байдужі [с. 228].

Можливо, у читача може скластися враження, що книга дещо переобтяжена прізвищами, цитуванням документів тощо. Проте слід мати на увазі, що це своєрідне історико-документальне видання. Документи розташовані в контексті викладу матеріалу й зручні для читання, що цілком відповідає також жанру науково-популярного видання. Зрозумілим є намагання автора зафіксувати всі наявні відомості, оскільки надто мало залишається спогадів про діяльність фельд'єгерських колективів, не кажучи вже про особисті враження від багаторічної служби фельд'єгерів – командирів і рядових, експедиторів і офіцерів для особливих доручень, тобто те, що не передається до архівних сховищ. До того ж, необхідно зазначити, що в середині 90-х років було втрачено музей служби, матеріали якого почали збиратися ще з 70-х років минулого століття. Авторське дослідження певною мірою компенсує ці втрати.

На сторінках книги можна знайти чимало прикладів із повсякденного життя службовців. Нам, пересічним читачам, здається, що в таких важливих для держави відомствах немає проблем чи не має бути, принаймні побутових. Ознайомлення з книгою свідчить, що це не так. На всіх етапах існування цієї військової структури її службовці, особливо нижчого рангу, стикалися з тими труднощами, які переживав весь народ країни. Про це, зокрема, йдеться в підрозділі “Позаурочні ремонтні роботи” та інших розділах праці. Часто власними силами службовці упорядковували службово-виробничі приміщення, зміцнювали охоронну систему, придбавали та лагодили транспортні засоби, ініціативно працювали й вирішували питання відпочинку сімей та оздоровлення дітей. Причому це було характерним як для центрального управління, так і підрозділів у регіонах. Автор наводить приклади роботи в цьому напрямі колективів, зокрема Харківського підрозділу фельд'єгерської служби, який своїми силами, в основному в позаробочий час, у вихідні дні здійснював ремонт, облаштування приміщення відділу, включаючи виготовлення привабливого вигляду меблів з урахуванням належного обладнання конкретних робочих місць співробітників [с. 278].

Ще на один цікавий епізод, в якому простежується зв'язок, хоч і опосередкований, Служби дипломатичних кур'єрів з краєзнавством, пам'яткознавством, хотілось би звернути увагу. Розповідаючи про роботу дипломатичних кур'єрів, автор зазначає, що уже після перших службових поїздок до посольств України у зару-

біжних державах, де була можливість хоча б частково ознайомитися з визначними місцями країни перебування, дипкур'єри стали частіше висловлювати думки про необхідність більше пізнавати, краще знати історію своєї держави, населених пунктів, де народилися і зростали. Чимало дипкур'єрів, фельдзв'язківців вирішили дослідити свої родоводи [с.493 – 494]. Нагадаємо, що й автор праці на етапі становлення нашої незалежної держави прокладав перші дипломатичні маршрути. Чи не тоді інтерес до вивчення рідного краю, малої Батьківщини – Чернігівщини, якщо не прокинувся чи визрів, то утвердився й у нього самого? Окрім рецензованого видання, В.С. Устименко є автором, співавтором, упорядником понад 20-ти книжок краєзнавчого характеру. Особисто йому належать фундаментальні праці про рідне село: “Жукля: 3 історії села на Чернігівщині” (К.: Етнос, 2009. – 608 с.: іл.), “Зведи свій храм (3 історії Свято-Покровського Трипрестольного храму с. Жукля на Чернігівщині): історико-документальне дослідження” (К.: Вид-во “Академпрес”, 2011. – 240 с.: іл.). Автор Лауреат літературної премії ім. М.М. Коцюбинського (2000 р.) та краєзнавчої премії ім. Дмитра Яворницького (2009 р.), проводить значну громадську й добродійну діяльність. Він є членом Національної спілки журналістів України та Національної спілки краєзнавців України, членом правління НСКУ та її Київської міської організації. Понад 12 років працює у Раді товариства “Чернігівське земляцтво” у м. Києві (заступник голови Ради). Із 2008 р. виконує обов'язки першого заступника голови громадської ради при Міністерстві надзвичайних ситуацій. Дійсний член товариства “Інтелект нації”. Має державні, урядові й відомчі нагороди, відзнаки Президента України та Української православної церкви.

Слушні пропозиції автора стосуються сфери пам'яток: збудувати в Україні на пожертви якщо не храм, то хоча б капличку Стрітення Господнього, в якій зберігати імена усіх фельдзв'язківців, які віддали своє життя служінню державі [с.157], а також спорудити на честь вісників, гінців, послив пам'ятник Кур'єру [с.511]. Реалізація цих ідей сприяла б посиленню інтересу громадян до історії держави, вихованню патріотизму й, до того ж, урізноманітнила б наші пам'ятки. Тим паче, що аналоги є, наприклад, пам'ятник захисникам кордонів Вітчизни усіх поколінь у Києві, котрий на розі вулиць Золотоворітської та Рейтарської (навпроти Адміністрації Державної прикордонної служби України).

Зауважимо, що пропонована увазі фахівців та широкому загалу історико-дослідницька праця є першою спробою узагальнюючого підходу до вивчення історії Державної фельд'єгерської служби в Україні. Автор праці свідомий того, що вона є лише першим кроком у відтворенні широкої палітри діяльності Української військово-кур'єрської служби в різні історичні епохи, що буде ґрунтуватися на матеріалах не лише вітчизняних, а й зарубіжних архівів. Адже історія Державної військово-кур'єрської служби – це надзвичайно яскрава грань історичного буття українського народу, яка заслуговує на всебічне наукове вивчення.

На завершення зазначимо, що на початку ни-

нішнього року автор книги відсвяткував свій 75-літній ювілей. Вихід у світ рецензованої праці напередодні ювілею автора є гідним підсумком його творчої подвижницької діяльності на певному життєвому етапі. Хоча, знаючи Василя Євдокимовича, говорити про підсумки справа невдячна, бо він, незважаючи на поважний вік, залишається людиною невтомною й працьовитою. Тож побажаємо йому подальших творчих звершень. А слова із назви рецензованої книги повною мірою стосуються й самого її автора, котрий багато років служив і продовжує служити державі і народу з великим почуттям ОБОВ'ЯЗКУ, ЗВИТЯЖНО, ЧЕСНО.

Василь Деревінський (м. Київ)

ЧОРНОБИЛЬСЬКА ТРАГЕДІЯ. НАРИСИ ІСТОРІЇ

Рец. на кн.: Барановська Н. Чорнобильська трагедія. Нариси з історії / НАН України, Інститут історії України. – К.: Інститут історії України, 2011. – 254 с.

На сьогодні назва міста Чорнобиль у багатьох в Україні та у світі асоціюється з лихом — однією з найжахливіших катастроф людства, що спричинила нову постчорнобильську еру в історії України, новий рівень осмислення науково-технічного прогресу, новий вимір сприйняття балансу співіснування людини, техніки, природи. Незважаючи на значний час, що минув від аварії на 4-му енергоблоці Чорнобильської атомної електростанції, та величезну кількість публікацій про різні її аспекти та складові, узагальненого викладу політичної, соціальної, економічної та духовної складових історичного процесу, породженого нею, і досі немає. В цьому контексті значне зацікавлення становить чергова наукова праця доктора історичних наук Наталії Петрівни Барановської «Чорнобильська трагедія. Нариси з історії», у якій у формі історичних нарисів із залученням широкого кола джерел висвітлюються різні аспекти цієї трагічної історичної події*.

Як йдеться у книзі, за своїм змістом Чорнобильська катастрофа 1986 р. виходить далеко за межі сучасних знань, науки і практики, тому що цю подію слід розглядати як узагальнену модель техногенної катастрофи з величезними соціальними наслідками і впливами на людську спільноту. Незважаючи на накопичений досвід робо-

ти підприємств атомної енергетики, фахівці виявились не готовими до такого розвитку подій. Екологічний вплив Чорнобильської катастрофи поставив країну перед необхідністю розв'язання нових, виключно складних, великомасштабних проблем, що торкалися практично всіх сфер суспільного життя, багатьох аспектів науки і виробництва, культури і моралі. Тобто вона стала явищем цивілізаційного масштабу.

Вивчаючи суспільно-політичні та науково-технічні передумови аварії на ЧАЕС, Наталія Петрівна дійшла висновку, що глобальна техногенна катастрофа стала закономірним результатом функціонування тоталітарної держави. Практика “показушності”, притаманна радянській системі вирішення народногосподарських питань, і в тому числі при будівництві великих народногосподарських об'єктів, порушення вимог до проектування, технологій будівництва, економія коштів на засобах безпеки, постачання неякісного обладнання, вимога від трудового колективу великих результатів до великих свят — складові цих передумов, які закладалися владою СРСР. В умовах політичного антагонізму різних політичних систем в світі, гігантоманія стала моментом демонстрації сили і залякування світової спільноти, але не гарантувала безпеки всередині країни.

У цілях непорушності державного ладу Радянський Союз, намагаючись применшити наслідки аварії, викривлював інформацію, пода-

* Електронна версія книги за адресою <http://www.history.org.ua/?litera&id=5638&navStart=57>.